

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО В ДОКУМЕНТАХ

УДК 930.253(477):351.853(477)«1917/1934»

ГОРЬКОВА А.О.

Документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України як джерело вивчення пам'яткоохоронної справи періоду радянської України

У статті на основі аналізу документів окремих фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України висвітлено основні тенденції розвитку охорони культурної спадщини у післяреволюційний період. Охарактеризовано вивчені архівні матеріали та підкреслено їх значення як важливої джерельної бази у дослідженні пам'яткоохоронної справи в Україні першої чверті ХХ ст. – початку 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, архівні документи, пам'яткоохоронна справа, пам'ятки, культурна спадщина.

З часу відновлення Україною незалежності розпочався новий етап у розвитку історичної науки, який відзначається, передусім, посиленням уваги до проблем методології, історіографії та джерелознавства, що є важливими чинниками в процесі підвищення теоретичного рівня, ефективності та практичної значущості історичних досліджень. Архівні документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), як історичні першоджерела, привертають значну увагу науковців, що зумовлює появу великої кількості праць, присвячених історії радянського періоду, а також попереднім подіям: Українській Народній Республіці періоду Центральної Ради, періоду Української Держави гетьмана П.П. Скоропадського, добі Директорії. На сьогодні прослідковується стійка тенденція до постійного поглиблення тематики досліджень: від вивчення загального перебігу подій та основоположних документів історики, краєзнавці, пам'яткознавці перейшли

до дослідження різних аспектів наукової, в тому числі пам'яткоохоронної діяльності, осмислення ролі державних і політичних діячів, наукових та громадських організацій у розвитку пам'яткоохоронної справи в Україні. Однією з проблем, якій досі в українській науці не було приділено належної уваги, є особливості становлення та розвитку охорони археологічних пам'яток у діяльності державних і громадських установ Києва (першої чверті XX ст. – початку 30-х рр. XX ст.).

Важливі матеріали для відповідного наукового дослідження містять фонди ЦДАВО України. Проаналізовано документи фондів, що розкривають зміст діяльності державних органів радянської влади, державних і громадських установ та їх представників у галузі охорони та збереження культурної спадщини.

Фонд 1 Верховної Ради України включає 52750 справ за період з 1917 до 1999 рр. У фонді знаходяться матеріали Секретаріату президії із звітними документами про роботу Українського комітету охорони пам'яток культури (далі – УКОПК) при Наркомосвіті УРСР (1930–1931 рр.), що включають відомості про археологічні розкопки та історичні екскурсії у Києві та Київській області [1].

Фонд 14 Головного архівного управління при раді Міністрів Української РСР вміщує 9014 справ за 1918–1989 рр. Документи 1923–1938 рр. під старою назвою фонду «Центральне архівне управління при ВЦВК» характеризують розвиток архівного будівництва радянського періоду в Україні [2], проте фонд включає короткі відомості про археологічні дослідження студентів Київського інституту народної освіти під керівництвом археолога М.О. Макаренка у Трипіллі (1925 р.).

Основні етапи зародження, створення та розвитку системи охорони археологічної спадщини можна виділити із залученням матеріалів фонду 166, що включає 41689 справ періоду з 1917 до 2000 рр. Фонд перейменовувався протягом 1918–1988 рр. Сучасна назва – фонд Міністерства освіти України. Матеріали включають законодавчі документи: декрети і постанови Тимчасового робітничо-селянського уряду України (1918–1919 рр.), Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (далі – ВУЦВК) і Раднаркому УСРР (1921–1925 рр.) [3]. Документи окремих наукових структур: Всеукраїнського археологічного комітету (далі – ВУАК) та його археологічного відділу, Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (далі – ВУКОПМІС та його секцій (1919 р.), Київського інституту народної освіти (далі – КІНО), Польського товариства охорони пам'яток в Україні, УКОПК (1929–1930 рр.), що містять протоколи засідань, стенограми, положення, постанови, статuti, кошториси, звіти, штатний розпис, доповідні записки, акти [4].

Фонд також має матеріали офіційного листування із Всеукраїнським і окружними комітетами охорони пам'яток старовини; археологічними музеями; учбовими закладами (про археологічні дослідження, закордонні відрядження українських вчених (1924–1925 рр.); з Народним комісаріатом внутрішніх справ (далі – НКВС) УСРР (про затвердження наукових та культурно-освітніх об'єднань (1927–1929 рр., 1928–1930 рр.); з Комісаріатом по Головному управлінню мистецтва і національної культури, Губернськими відділами народної освіти і Відділами охорони пам'яток мистецтва і старовини (про реєстрацію, облік, охорону, вивезення пам'яток мистецтва і старовини 1919 р.) [5]. Особливо важливі матеріали з охорони археологічних пам'яток: дозволи на проведення науково-археологічних розкопок (відкриті листи), охоронні листи (грамоти) (1925–1930 рр.); описи державних та приватних пам'яток мистецтва і старовини, взятих на облік Головним управлінням мистецтва і національної культури (далі – ГУМНК) УСРР (1919 р.) або ВУКОПМІС (1919 р.) [6].

Актуальними є матеріали про організацію заходів з охорони та дослідження церковної старовини у радянській Україні, що містяться у фонді 1071 Міністерства сповідань Української Держави. Загальна кількість справ у фонді за 1918 р. – 506, які містять документи Департаменту загальних справ: копії обіжників і розпоряджень уряду по міністерствах, обіжники департаменту загальних справ, звіти про діяльність департаментів міністерства Сповідань. Цікавими є відомості про діяльність при департаменті Міністерства сповідань пам'яткоохоронного органу – Відділу охорони пам'яток церковної старовини (1918 р.) [7].

Фонд 1738 – Бюро Українського друку ВУЦВК вміщає 159 справ за 1919 р. Серед них – інформаційні повідомлення про засідання ВУЦВК і Раднаркому УСРР, а також хроніко-інформаційні повідомлення про діяльність культурно-освітніх установ: відкриття музеїв державного та місцевого значення, ремонтно-реставраційних майстерень у Києві. Є матеріали пам'яткоохоронної діяльності ВУКОПМІС про реєстрацію та прийняття на баланс історико-культурних пам'яток, дослідження музейного фонду, підготовку охоронних грамот (1919 р.) [8].

Окремо виділено матеріали фондів ЦДАВО України: 2201, 2457, 2581, 3689, які надають можливість здійснити комплексний історичний аналіз державної політики радянської України у сфері культури та мистецтва, а також розкрити діяльність державних та громадських органів із охорони та збереження археологічної спадщини (1918–1922 рр.). Фонд 2201 – Міністерства освіти Української Держави складає 1977 справ періоду 1918–1919 рр. Із зазначеного фонду досліджено матеріали Департаменту Мистецтва Відділу охорони

пам'яток старовини і мистецтва про створення в межах Відділу секції охорони археологічних пам'яток, про структуру відділу в цілому, про комісарів з охорони старовини і мистецтва (1918 р). Окремо відмічено справу «Про дослідження й охорону пам'яток старовини й мистецтва на Київщині 1918 р.» [9].

Фонд 2457 Головного управління мистецтва та національної культури Української держави (вміщує 84 справи за 1917–1920 рр.) включає матеріали загальної канцелярії: протоколи Комісії по розмежуванню справ між ГУМНК та Академією наук (1918 р.); докладну записку про утворення ГУМНК (1918–1919 рр.) [10]. Документи Відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва: листування з гетьманським міністерством про організацію діяльності Відділу; з міською Управою та МВС про стан та охорону історико-культурної спадщини (1918 р.) [11]; протоколи комісії Відділу з реставрації пам'яток у Києві (1918 р.); посвідчення та списки співробітників Відділу (1918 р.).

Важливі матеріали збережені у фонді 2581 Народного міністерства освіти УНР. Він містить 263 справи періоду з 1917 до 1918 рр., включає різнопланові документи про становлення та діяльність Відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва та Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтв України (далі – ЦКОПСІМ) [12]. До них можна віднести матеріали звітно-організаційного характеру, а також статут, списки персонального складу, плани робіт, протоколи Ради ЦКОПСІМУ (1917–1918 рр.) [13]. Офіційні розпорядження та листування з органами влади, міськими установами, окремими особами з метою організації охорони пам'яток: формування експедицій для обліку пам'яток у Києві й на Київщині; встановлення охорони поміщицьких садиб, будинків, майна історико-культурного значення; акти огляду стану пошкоджень історико-архітектурних пам'яток Києва (1917–1918 р.) [14].

Фонд 3689 Головного управління мистецтв та національної культури УНР вміщує 33 справи за період з 1918 до 1922 рр. Фонд включає наступні документи: копії постанов гетьманської Ради міністрів, доповіді Відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва; листування з канцелярією Директорії та окремими міністрами про утворення та охорону музеїв, архівів, бібліотек (1919–1920 рр.) [15].

Питання реституції українських історико-культурних цінностей висвітлено у фонді 2607 під назвою Делегація Української Держави в справі мирних переговорів з Росією. Фонд вміщує 78 справ, датованих 1918 р. Серед документів є протоколи засідань комісії при Міністерстві освіти Української Держави у справі повернення з Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в Україну старовинних культурних цінностей, списки архівних матеріалів, художніх речей, складені відділами Міністерства освіти, як майна

України, 1918 р. Матеріали фонду засвідчують активну роботу українських науковців із пошуку та укладання списків вивезених українських культурних цінностей, зокрема археологічних пам'яток, більшість з яких так і залишилась у музеях Росії [16].

Поряд з пам'яткоохоронними установами Києва питаннями вивчення та збереження культурної спадщини цікавились вищі навчальні заклади, що включили до своїх програм як теоретичні, так і практичні знання з археології. Таку інформацію надають документи особового фонду 3561 О.П. Оглоблина (1899–1992 рр.) – історика, професора Київського університету, співробітника ВУАН – АН УРСР. Фонд містить 383 справи за період з 1899 до 1992 рр. і включає: копії протоколів засідань різних комісій при Вищому інституті народної освіти (далі – ВІНО) ім. Драгоманова та списки лекторів (1921–1930 рр.); протоколи засідань історичної предметної комісії факультету профосвіти (1923–1924 рр.); положення та звіти про роботу історичного семінару вищого типу, утворених при ньому секцій (1924–1927 рр.) [17].

Аналізуючи архівні матеріали ІЦДАВО України, дійшли висновку, що відповідно до політики встановленої влади в Україні, формувалась пам'яткоохоронна робота, що мала певні ознаки та домінуючі напрями. Зокрема, Українська Народна Республіка періоду Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) мала показові результати у культурно-освітній роботі, що успішно підтримувалась у період Української Держави гетьмана П.П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.), на відміну від доби Директорії (грудень 1918 р. – листопад 1920 р.), що характеризувалась зниженням активності у всіх галузях культурного будівництва за рахунок жорстокої громадянської війни, що особливо загострилась у 1919 р. Українська революція завершилась остаточним утвердженням радянської влади в Україні та початком стабільності у пам'яткоохоронній справі, що тривала до першої половини 30-х рр. XX ст., часу, коли історична наука та пам'яткоохоронні дослідження стали ідеологічним додатком нової державної політики.

Кожен утверджений в Україні політичний режим мав на меті вести власну політику культурного будівництва, спирався на соціально і національно близькі йому верстви населення, дотримувався певних пріоритетів у галузі охорони та збереження пам'яток. Перша чверть XX ст. – початок 30-х рр. XX ст. – яскраво виражений період культурного будівництва та становлення системи заходів з охорони та збереження національної спадщини України, що відобразився на динаміці розвитку пам'яткоохоронної справи, діяльності державних та громадських пам'яткоохоронних установ, становленні нормативно-правової бази у галузі захисту пам'яток історико-культурного значення.

Таким чином, документи ЦДАВО України розкривають різнопланові аспекти пам'яткоохоронної діяльності державних та громадських організацій періоду радянської України, що функціонували протягом короткого часу і є малодослідженими з наукового боку, особливо їх археологічна складова.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1, оп. 6, спр. 146, 229 арк.
2. Там само, ф. 14, оп. 1, спр. 177, 26 арк.
3. Там само, ф. 166, оп. 1, спр. 2, 85 арк.
4. Там само, спр. 680, 45 арк.; спр. 681, 60 арк.; спр. 682, 10 арк.; спр. 685, 69 арк.
5. Там само, спр. 690, 131 арк.; спр. 691, 86 арк.; спр. 693, 169 арк.
6. Там само, спр. 696, 5 арк.; спр. 698, 361 арк.; оп. 4, спр. 953, 440 арк.; оп. 5, спр. 725, 110 арк.; оп. 6, спр. 7660, 455 арк.
7. Там само, ф. 1071, оп. 1, спр. 3, 67 арк.
8. Там само, ф. 1738, оп. 1, спр. 44, 169 арк.; спр. 49, арк. 135.
9. Там само, ф. 2201, оп. 1, спр. 1200, 22 арк.
10. Там само, ф. 2457, оп. 1, спр. 1, 4 арк.
11. Там само, спр. 48, 8 арк.; оп. 2, спр. 4, 52 арк.
12. Там само, ф. 2581, оп. 1, спр. 206, 35 арк.
13. Там само, спр. 207, 29 арк.
14. Там само, спр. 209, 4 арк.; спр. 217, 79 арк.; спр. 218, 18 арк.; спр. 221, 24 арк.
15. Там само, ф. 3689, оп. 1., спр. 14, 191 арк.
16. Там само, ф. 2607, оп. 1, спр. 61, 79 арк.
17. Там само, ф. 3561, оп. 1, спр. 254, 51 арк.; спр. 255, 27 арк.

Горькова А.А. Документы Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины как источник изучения памятниковоохранного дела периода советской Украины

В статье на основе анализа документов отдельных фондов Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины освещены основные тенденции развития охраны культурного наследия в послереволюционный период. Охарактеризованы изученные архивные материалы и подчеркнута их значение как важной источниковедческой базы в исследовании памятниковоохранного дела в Украине первой четверти XX в. – начале 30-х гг. XX в.

Ключевые слова: Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, архивные документы, памятниковоохранное дело, памятники, культурное наследие.

Gorkova A.O. Documents of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine as a source of studying of monument protection work of Soviet Ukraine period

In this article on a base of analysis of separate funds documents of Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine highlighted the main trends in the development of cultural heritage protection in the post-revolutionary period. Characterized the studied archival materials, and emphasized their value as an important source base of studying of monument protection work in Ukraine of the first quarter – early 30s of 20 century.

Key words: Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, archival documents, the protection of monuments, monuments, cultural heritage.

Подано до друку: 14.11.2016 р.